

**ЕВОЛЮЦІЯ ПОНЯТТЯ «ТЕАТРАЛІЗАЦІЯ»
В КУЛЬТУРНОМУ ПРОСТОРИ МАСОВИХ ВИДОВИЩ:
ІСТОРІЯ ТА СУЧАСНІСТЬ**

Розглядається сучасний етап розвитку театралізації, яка набуває форми арт-практики і стає самостійним явищем у режисерській творчості.

Ключові слова: театралізація, режисура, масове видовище, художній образ, арт-практика.

Рассматривается современный этап развития театрализации, которая принимает форму арт-практики и становится самостоятельным явлением в режиссерском творчестве.

Ключевые слова: театрализация, режиссура, массовое представление, художественный образ, арт-практика.

The current step of development of theatricalization is considered. It takes the form of art-practice and becomes an independent phenomenon in the director's creativity.

Key words: theatricalization, direction, mass performance, artistic image, art-practice.

Актуальність теми. У межах культурологічного осягнення художньо-освітнього простору України актуальним є розгляд проблем художнього осмислення подій. Звертаючись до аналізу тенденцій розвитку сучасних засобів та прийомів режисури масових видовищ, зокрема театралізації, що динамічно розвивається як арт-практика, можна констатувати недостатню кількість фундаментальних досліджень, які б допомогли зрозуміти це явище.

Постає питання визначення меж театралізації, її місця та змістовної складової на сучасному етапі. Актуальність пов'язана з вивченням аспекту особливостей і принципів роботи з різноманітними засобами художньої виразності у створенні масового видовища, виявленням механізмів впливу через художній образ на свідомість і формуванням світогляду глядачів.

Найактивніше вивчення масових театралізованих свят почалося у другій половині ХХ ст. Основоположником цілої ери театралізованих свят став І. М. Туманов [11], режисер відкриття та закриття «Олімпіади 80» у Москві, який був практиком і теоретиком масових театралізованих заходів. Проте фундаментальних досліджень усе ж не достатньо, тому вагомим внеском у вивчення театралізації є навчальні посібники А. А. Коновича [6], А. І. Чечетина [12], А. А. Рубба [10] тощо. У них визначені основні аспекти проблеми. Зокрема, розкриваючи специфіку театралізованого тематичного вечора, А. І. Чечетин і А. А. Рубб зазначають, що цей захід має складну театралізовану форму і передбачає особ-

ливу організацію поведінки й дії людей. А. А. Конович вказує ще й на таку важливу особливість, як наявність соціальної ситуації, що і забезпечує результативність методу театралізації.

Таким чином, недостатність теоретичних надбань негативно позначається на діяльності режисерів-практиків в Україні. Саме тому **метою** дослідження є вивчення особливостей театралізації як арт-практики, зокрема в контексті режисури масових видовищ крізь призму минулого та сучасного.

Також необхідно відзначити працю Р. П. Берези [2], в якій ідеться про підвищення ефективності формування національної самосвідомості в процесі театралізації видовища на прикладі народних свят. Автор розглядає умови активізації сприйняття подій ритуальної символіки народного святкового дійства учасниками, за умови долучення їх до творчої діяльності [2].

Аналіз синкретичних характеристик і функцій театралізації як привнесення художньо-образних засобів мистецтва у діяльність простежується в працях Ю. М. Барбая «Театральний образ: основні елементи і природа зв'язків» [1], Л. Ф. Голубцової «Сучасна режисерська діяльність як складова частина культуротворчого процесу» [3], О. Клековкіна «Містерія у генезі театральних форм і сценічних жанрів» [5], О. Г. Левченко «Масова свідомість і художня культура. Динаміка взаємодії у тексті радянської культури» [7], у яких спостерігається тенденція розгляду театралізації як феномену, а також формування її як арт-практики, що впливає на психологічні механізми глядацького сприйняття масових видовищ.

Звертаючись до аналізу наукових пошуків сучасних дослідників, слід відзначити статтю Л. В. Малоокої [8], де простежено розвиток театралізованих масових свят з точки зору історіографії, яка налічує не одне тисячоліття. Стосовно театралізованого свята Л. В. Малоока дійшла висновку, що «...залишаючись самостійним як спосіб народного самовираження, воно є складовою багатьох історичних процесів. Як культурне явище воно також є синтетичним результатом психологічних, жанрово-стилістичних (у мистецькому тлумаченні), світоглядних, політичних, соціальних, комунікаційних, естетичних та інших досягнень цивілізації» [8, с. 48]. Цікаві, деколи суперечливі ідеї з приводу становлення свята можна знайти у таких працях, як «Становлення масових свят та видовищ як жанру мистецтва в Україні» С. М. Деркача, «Соціально-культурні основи естрадного мистецтва: історія, теорія, технологія» А. Д. Жаркова та «Театралізовані свята та обряди в СРСР» А. А. Коновича [6].

Відзначається поширення театралізації як прийому із середовища масових свят у сферу суспільної діяльності, процесів комунікації й у саме життя. Стрімкий розвиток науково-технічного

прогресу зробив вагомий внесок в еволюцію сучасних засобів художньої виразності, що відбивається в діяльності як мистецьких організацій, так і в інших не пов'язаних з ними галузях життєдіяльності суспільства. У тенденціях розвитку комунікаційних процесів спостерігаються все частіше використання виразних засобів — привнесення творчих театралізованих форм до прямого та дистанційного спілкування.

З точки зору режисури масових свят, театралізація має різноманітні інтерпретації, трансформуючи визначення досліджуваного явища. Тенденція сучасного мистецтва, на нашу думку, полягає у змішуванні багатьох засобів художньої виразності, як відомих з давнини, так і сучасних, для досягнення певної творчої мети. Різносторонність поглядів на досліджувану проблему спонукає нас до винайдення нової форми «переродження» відомих явищ, внутрішній зміст яких змінюється і навіть еволюціонує до нового рівня. І тому наголошуємо на визначенні театралізації саме як арт-практики.

Слід відзначити й міждисциплінарний вплив театралізації, що свідчить про важливість досліджуваного явища як такого. Розглядаючи театралізацію як певні засоби організації дії, що використовуються не лише в режисурі, очевидним стає соціокультурне значення театралізації в різних проявах життєдіяльності людини – це свідчить про необхідність звернення до мистецтва, привнесення його форм до реального життя, що й відбувається все частіше з кожним днем.

На основі вивчення літератури з'ясовано, що під поняттям «театралізація» завжди розглядають явище, яке належить до сфери мистецтва, пов'язане з художнім рішенням. Це звернення до емоційної сфери людського сприйняття, тому що емоції – найважливіший принцип, якість саме художньої творчості. Через недостатню кількість теоретичних наукових розробок у цій сфері поняття «театралізація» інтерпретують нині неоднозначно. Вивчаючи визначення театралізації, можна дійти висновку, що розробки авторів-теоретиків часто різняться з думкою практикуючих режисерів, які вивчали це явище.

У зв'язку з необхідністю уточнення поняття «театралізація» проаналізуємо теоретичні надбання авторів-практиків та теоретиків ХХ ст. і порівняємо їх із сучасними інтерпретаціями. Зокрема, І. М. Туманов у праці «Режисура масового свята і театралізованого концерту» наводить визначення театралізованого концерту, згідно з яким театралізація як окреме явище означає синтез елементів театру, музики, хореографії, живопису, пластичних мистецтв та світла [11, с. 47]. Слід зазначити, що І. М. Туманов розглядав театралізацію як практик, завдяки режисерській діяльності він виробив понятійний апарат, на базі якого постановочна

робота має незаперечну логіку побудови й організації дії, особливо театралізованої.

Для підтвердження цієї думки розглянемо дослідження практика і теоретика А. А. Коновича «Театралізовані свята та обряди в СРСР», у якій налічується декілька визначень: «Слово театралізація може означати лише органічне поєднання нетеатрального, життєвого, безпосередньо пов'язаного з виробничою практикою та побутом людей і художнього матеріалу, образного; це поєднання, цей сплав документального та художнього створюється з метою певного впливу на публіку. Інакше кажучи, начало художньо-образне зливається тут воедино з началом утилітарним (дидактичним, агітаційним, пропагандистським) і йому підпорядковується» [6, с. 7]. Тож очевидно, що визначення, сформульовані по-різному, тотожні за змістом. Також А. А. Конович прирівнює до театралізації поняття «художнє осмислення» [6, с. 9] та «організація в рамках свята матеріалу й аудиторії». Таким чином, театралізація – це процес, діяльність, а отже, практика, яка належить до мистецтва, що підтверджує нашу думку стосовно еволюціонування визначення поняття «театралізація» на сучасному етапі.

Досліджуючи еволюцію визначення поняття «театралізація», звернемося до поглядів, які різняться з вищезазначеними. Наприклад, у праці «Мистецтво театралізованих вистав» А. І. Чечетін стверджує, що театралізація завжди передбачала можливість подання драматургічного матеріалу в образній, художній формі і тільки театральними засобами [12, с. 42]. Він розглядає театралізацію як засіб утілення тієї або іншої ідеї на сцені в образній формі. Тобто це спосіб організації та метод для режисури масових заходів, що теж говорить про дієву основу театралізації.

У «Словнику театру» П. Паві знаходимо таке визначення: «Театралізувати подію або текст означає інтерпретувати їх сценічно, з використанням сцени та акторів для того, щоб поставити ситуацію. Візуальні елементи сцени і постановка дискурсів — суть ознак театралізації. Драматизація навпаки спрямована виключно на текстову структуру: постановку діалогів, створення драматургічного напруження та конфліктів між персонажами, динаміки дії» [9, с. 364]. Таким чином, з точки зору П. Паві, театралізація — це і є сценічне перекладення погляду митця на подію, відображене засобами мистецтва.

Отже, механічне тлумачення театралізації як привнесення до масової дії художності та документальності пов'язане з розумінням цього явища лише як специфічного способу обробки й організації матеріалу у відриві від організації діяльності самої маси. Постановка театралізованого дійства маси, не підкріплена відповідною сценарною художньо-публіцистичною основою, позбавляє дію реального ґрунту. Це відзначається частим використанням

поняття «театралізація» в контексті, не пов'язаному з режисурою чи будь-яким іншим видом мистецтва.

На початку ХХ ст., як і тепер, театралізацію намагалися зробити універсальним методом, перетворити її на самоціль і безпідставну гру, оскільки використовували стосовно будь-якої життєвої ситуації, будь-якої масової форми [6, с. 5]. Таким чином нівелювалася грань між життям та театром, що особливо помітно в концепції Н. Н. Євреїнова, який вважав: тільки тому, що життя стає для людини театром, «театром для себе», вона і є дійсно живою [4, с. 79]. У цих поглядах помітно ідеї про підміну театрального мистецтва відокремленим від життя творчим актом. Поняття «театралізація» через свою універсальність потребує контекстного уточнення: театралізація життя, театральність у романі, театральний початок живопису, естетика театру в прозі. У кожному разі театралізація матиме свої особливості і здійснюватиметься специфічними прийомами, проте саму наявність її в різних сферах мистецтв Н. Н. Євреїнов пояснює однією простою універсальною причиною — притаманною всьому людству «волею до театру». Можна сказати, основою театралізації життя є властивий нам інстинкт театральності. Коріння його сягають первісних епох, про що свідчить культура архаїчних народів, які дожили до сучасності й у яких театралізація охоплює всі сфери людського життя.

Слід відзначити, що тенденція до, так би мовити, глобальної театралізації помітна й сьогодні, навіть більшою мірою. Дискурсивність поглядів на мистецтво зумовлює детермінізм театралізації в контексті сучасного інформаційного суспільства та розвитку технологій.

Зважаючи на вищезазначене, звертаємо увагу на розгляд сутності театралізації в контексті саме режисури масових видовищ, для чого проаналізуємо ще декілька визначень, поданих у навчальній літературі. У навчальному посібнику «Драматургія та режисура видовища. Гра, яка супроводжує життя» І. Б. Шубіна наводить таке визначення: «Суттю театралізації є естетичне осмислення реальних подій, при якому ці події втілюються в яскравій образній формі, що містить їх художню інтерпретацію. Театралізація – це особливий режисерський прийом, який має глибоке соціально-психологічне обґрунтування і найближче відноситься до мистецтва. У будь-якому разі, театралізація передбачає індивідуальне режисерське рішення майбутнього дійства, що відрізняється новизною, оригінальністю, експресивністю, оскільки в масових святах усе, що бачить глядач, завжди постановочно, тобто виконується вперше, і мусить вражати, або стосуватись вас, або захоплювати» [13, с. 125–126]. Таким чином, згідно з думкою І. Б. Шубіної, можна виокремити постановочну (інтерпретаційну)

функцію театралізації, яка також є доказом її дієвої першооснови.

Ще одне визначення наводить А. А. Рубб [10] у конспекті лекцій під назвою «Театралізований тематичний концерт. Удосконалення організації та проведення». Театралізація, з точки зору А. А. Рубба, – це прийом, основою якого є використання тих або інших (або всіх разом) характерних для театру виразних засобів для створення неповторного, яскравого, характерного тільки даному концерту художнього сценічного образу. Таким чином, А. А. Рубб називає театралізацію прийомом, вважаючи, що саме вона надає можливості глибше та зрозуміліше розкрити зміст концерту, посилити глядацьке сприйняття, корегувати емоційний вплив на глядачів. Театралізація слугує посиленню ідейно-художнього змісту номерів концерту, допомагає, а не заважає виконавцям, створює умови для найяскравішого вираження думки номера. А. А. Рубб продовжує міркування в одному напрямі з А. А. Коновичем. Автори погоджуються, що театралізація визначається структурою і символічним наповненням драматургії – сценарного полотна. Основа сценарію – це сценарний хід, який є осмисленим набором засобів, витриманих у єдиному стилі, що емоційно впливають на глядачів, розкриваються за допомогою театралізації.

Звертаючись до художнього образу, символу й інших елементів виразності мистецтва, зауважуємо, що художність сценарію як педагогічної програми не можна розглядати як те, що механічно вноситься в оформлення або інтерпретацію конкретної події. «Необхідно розуміти, що художність – якість інтегративна, яку не можна звести до механічного додавання або віднімання тих чи інших сторін. Ідеться радше про співвіднесення різних граней нової сутності, народжуваної художнім синтезом» [6, с. 78].

Невипадково сучасна література торкається роздумів про значний вплив театралізації як художнього прийому на емоційний стан глядача, формування змістових оцінок подій, ставлення до сучасних явищ чи тих ідей, які закладені режисером у постановці [3]. Тож не можна не звернути уваги на важливу якість театралізації – її головну виховну мету. Вона полягає у створенні на емоційній основі реакцій на ті чи інші явища, події суспільного життя, стереотипи їх сприйняття. Ці соціальні емоційно забарвлені образні стереотипи здатні певним чином впливати на свідомість людей. Вони являють собою найпростіші елементи громадської класової психології та є надзвичайно важливими, оскільки надають громадській свідомості емоційної сили, ентузіазму, активно формують почуття солідарності й інтернаціоналізму, співчуття пригніченим, неприйняття негативних явищ, що існують у нашому житті.

Усе це говорить про особливість творчості взагалі як явища, як процесу народження нового, що об'єктивно здійснюється в природі або в людині: у природі – зародження, зростання, визрівання; у людській діяльності – створення нових думок, почуттів або образів, які стають безпосередніми регуляторами творчих дій. Отже, зародження, розвиток й визрівання нових думок, почуттів або образів цих регуляторів, на відміну від конструювання, яке комбінує старе й відоме, – це новий принцип дій творчої людини. Результатом творчого процесу є продукт оригінальний, об'єктивно цінний і самодостатній. І тому театралізація надає можливості створювати нові відкриття, винаходи, нові художні образи неабиякої сили, художні твори.

Якщо театралізація є продуктом реалізації творчого начала в людині, проявом природної необхідності, розумної доцільності її діяльності й виходом за межі відомого, то її можна назвати арт-практикою. Людина має самотужки здолати декілька незалежних етапів розвитку, навчитися робити відкриття та винаходи, створювати художні образи для себе, для найближчого оточення та навіть для всього людства, чому сьогодні допомагає театралізація.

Таким чином, театралізація на сучасному етапі являє собою багатомірне явище дійсності, спосіб її осмислення й освоєння, арт-практику як створення художньої реальності. Режисери та сценаристи, практики та теоретики масових театралізованих свят (А. А. Конович, А. І. Чететін, І. М. Туманов, А. А. Рубб, Б. Н. Петров, І. Шароєв) пропонують принципи та прийоми театралізації, що є основою режисури, але сьогодні їх уже не достатньо. Свято – складний соціальний інститут, який зазнає постійного впливу нової реальності. А театралізація у святі – це, з одного боку, імітація дійсності, ефект реальності, а з іншого – мімесис, художня конструкція і театральний прийом. Час потребує оновлення підходів, принципів, прийомів, тобто збагачення філософського й технологічного інструментарію режисера театралізованих вистав та свят.

Кожному періоду в історії культури характерні тенденції, спільні для всіх або для переважної більшості видів художньої творчості. Уже понад століття однією з таких провідних тенденцій є потяг до посилення виражальних можливостей окремих мистецтв через взаємовплив, зближення і, нарешті, синтез. Суттєві особливості відзначають цей процес у мистецтві масових театралізованих видовищ, синтетичному за своєю природою, що є сплавом драматургії, акторської майстерності, режисури, сценографії, музики, танцю тощо. Недарма сучасні постановки масових видовищ в Україні набувають усе більших масштабів, поширюючись як у розважально-дозвіллевій діяльності, так і, наприклад, у навчанні. Арт-практика, хоча і прийшла до нас як явище із-за

кордону, але легко вжилася і стрімко почала розвиватися на тлі українського мистецтва. Усвідомлення необхідності урізноманітнення сфер діяльності людини за допомогою засобів театру надає нам сьогодні можливості звернутися до розуміння театралізації як явища, яке стає багатофункціональним і навіть невід'ємним у житті сучасного суспільства.

Подальші перспективи дослідження вбачаються у виявленні сучасних тенденцій розвитку театралізації як арт-практики, її впливу на масову культуру світу.

Список літератури

1. Барбай Ю. М. Театральный образ: основные элементы и природа связей : автореф. дис. ... доктора искусствоведения. : (17.00.01 – театральное искусство) / Ю. М. Барбай; Ленинград. гос. ин-т театра, музыки и кинематографии им. Н. К. Черкасова. — Ленинград, 1989. — 36 с.
2. Береза Р. П. Формування національної самосвідомості студентів мистецько-педагогічних спеціальностей засобами театралізації народних свят : автореф. дис. ... канд. пед. наук (13.00.07 – театральна педагогіка) / Р. П. Береза; Київ. нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. — Київ, 2001. — 20 с.
3. Голубцова Л. Ф. Сучасна режисерська діяльність як складова частина культуротворчого процесу : автореф. дис. ... канд. мистецтвознав. (17.00.01 – театральне мистецтво) / Л. Ф. Голубцова; Київ. держ. акад. керівних кадрів культури і мистецтв. — Київ, 2001. — 17 с.
4. Евреинов Н. Демон театральности / Н. Евреинов. — М. : СПб., 2002. — С. 49
5. Клековкін О. Ю. Містерія у генезі театральних форм і сценічних жанрів : навч. посіб. / О. Ю. Клековкін. — К. : Промінь, 2001 — 335 с.
6. Конович А. А. Театрализованные праздники и обряды в СССР / А. А. Конович. — М. : Высш. шк., 1990. — 208 с.; ил.
7. Левченко О. Г. Масова свідомість і художня культура. Динаміка взаємодії у тексті радянської культури (за матеріалами театру і кіно) : автореф. дис. ... канд. філос. наук. (00.00.04 - соціологія) / О. Г. Левченко; Київ. ін-т філософії ім. Г. О. Сковороди, Нац. акад. наук України. — Київ, 2003. — 19 с.
8. Малоока Л. В. Театрализованное масовое свято : історіографія проблеми / Л. В. Малоока // Вісн. кн. палати. — 2005. — № 4. — С. 47 – 49.
9. Пави П. Словарь театра / П. Пави. — М. : Прогресс, 1991. — 504 с.; ил.
10. Рубб А. А. Феномен эстрадной режиссуры / А. А. Рубб. — М. : Луч, 2001. — 384 с.
11. Туманов И. М. Режиссура массового праздника и театрализованного концерта / И. М. Туманов. — М. : Просвещение, 1978. — 87 с.
12. Чечетин А. И. Искусство театрализованных представлений / А. И. Чечетин. — М. : Просвещение, 1981. — 192 с.

13. Шубина И. Б. Драматургия и режиссура зрелища. Игра, сопровождающая жизнь / И. Б. Шубина. — Ростов-н-Д. : Феникс, 2006. — 285 с.
14. Cremona V. N. Theatrical Events. Borders — Dynamics — Frames / Cremona Vicky Ann, Peter Eversmann, Hans van Maanen, Willmar Sauter, John Tulloch. — Amsterdam / New York, NY, 2004. — VI — 398 p.
15. Govan E. Making a performance: devising histories and contemporary practices / Emma Govan. — Routledge, 2002 — 215 p.

Надійшла до редакції 16.05.2012 р.